

גבולות חובת הציות של ילדים כלפי הוריהם*

הקדמה
גדרי כיבוד ומורא אב ואם
איסור הפגיעה באב ואם
האם חובת כיבוד כוללת ציות?
האם חובת מורא כוללת ציות?
האיסור לצער את אביו ואת אמו
תחומים בהם על ההורים לקבל את רצון ילדיהם
סיכום

הקדמה

ישנם מקרים בהם בן או בת עומדים בפני קבלת החלטה הקשורה לשגרת החיים שלהם, כגון מקום מגורים, מקצוע, לימודים, טיולים, החלטות לגבי חינוך ילדיהם וכד', וההורים מתנגדים להחלטתם. האם התורה מחייבת ציות להורים במקרים כאלו?

גדרי כיבוד ומורא אב ואם

התורה מצוה על יחס של כבוד כלפי ההורים בדיבר החמישי "כבד את אביך ואת אמך" (שמות יט, יא; דברים ה, טו), ועל מורא בפסוק "איש אמו ואביו תיראו" (ויקרא יט, ג). הברייתא בקידושין לא, ב אומרת:

איזהו מורא ואיזהו כיבוד? מורא: לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, ולא סותר את דבריו, ולא מכריעו. כיבוד: מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא. למרות שהדוגמאות למורא הם דברים שיש להימנע מלעשותם (לא תעשה), ואילו

* לע"נ הוריי היקרים והאהובים, אבי מורי אליקום בן מאיר יצחק ואמי מורתי מלכה אסתר (מילנה) בת אפרים פישל, שגידלו וחינכו אותי לתורה ומעשים טובים מתוך קירבת אלוקים, אמת וצניעות. תנצב"ה.

1 סוגיה זו מקבלת משנה תוקף בתקופתנו, כאשר הדרכים בהם אדם יכול לבחור את דרכו הולכות ומתרבות, הן מבחינה אובייקטיבית וטכנית, והן מבחינה סובייקטיבית עקב הלגיטימציה האישית והחברתית שקיימת להתפתחות האינדיבידואלית של הפרט. כמו כן סוגיה זו משמעותית בעיקר ל"דור הביניים", ילדים שכבר הקימו משפחה, ועדיין זוכים לקיים את מצות כיבוד אב ואם. מחד התורה מצוה על יחס של כבוד ומורא כלפי ההורים, ומאידך, הפסוק בפרשת בראשית מעיד שבשלב מסוים "יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד". אתייחס כאן לשאלה העקרונית, ולא אדון במקרים בהם מעורב בהחלטה קיום מצוה מסוימת, והתנגדות ההורים מונעת את קיום המצוה.

הדוגמאות לכבוד הם דברים שיש חובה לעשותם (עשה), אין זה החילוק העקרוני שבין כבוד למורא. זאת ניתן ללמוד מדברי הרמב"ם בהלכות ממרים ו, ז:

עד היכן כיבוד אב ואם? אפילו נטלו כיס של זהובים שלו, והשליכוהו לפני לים לא יכלים אותם ולא יצעק בפניהם ולא יעוּס כנגדם, אלא יקבל גזרת הכתוב וישתוק.

הרמב"ם מבאר עד היכן רמת חובת הכיבוד אותה מצוה התורה כשהוא מביא כדוגמא את ההימנעות מלהכלים את הוריו.

הגמרא בקידושין לא, א כותבת: "תני אבימי בריה דרבי אבהו: יש מאכיל לאביו פסיוני וטורדו מן העולם, ויש מטחינו בריחים ומביאו לחיי העולם הבא". הגמרא מדגישה לנו כי כבוד ומורא אינם מעשים מסוימים דווקא, אלא היחס להורים שבא לידי ביטוי במעשים. לאור זאת יש להבין כי הברייתא הנ"ל נקטה דוגמאות של מעשים המביעים יחס זה, ואם כן מהו ההבדל העקרוני שבין יחס של כבוד ליחס של מורא?

הרמב"ם שם הל' ג מוסיף על דברי הברייתא בביאור חובת הכיבוד, וכותב: "ומשמשו בשאר הדברים שהשמשים משמשים בהן את הרב" - משמע שיחס הכבוד הנדרש כלפי האב דומה ליחס שבין השמש לרב. ניתן לומר שאלו המעשים בהם השמש מראה את רצונו לשרת את רבו, מתוך יחס של הוקרה והערכה.

בעניין מורא, מבאר הבית יוסף בסימן רמ סע' ב את הציווי שלא לעמוד במקום אביו "במקום שדרך אביו לעמוד שם בסוד זקנים, אם עומד שם אפילו מעומד הוי זילותא, שנראה שמחשיב עצמו מכלל אנשי העצה, ונמצא שהוא משווה עצמו לאביו". משמע מדברים אלו שהמורא כלפי הוריו מתבטא במעשים בהם מראים הבנים שהוריהם מרוממים מהם. מתברר אם כן כי מהות יחס הכבוד להורים הוא ביטוי הרצון להתקרב מתוך הערכה והוקרה, ומהות יחס המורא הוא ביטוי רוממות המעמד של ההורים ביחס אליו. ניתן לראות את הרעיון הזה גם בדברי הגמרא בקידושין ל, ב "תניא רבי אומר, גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שכן מכבד את אמו יותר מאביו, מפני שמשדלתו בדברים (רש"י: מפתה אותו), לפיכך הקדים הקב"ה כיבוד אב לכיבוד אם. וגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שהבן מתיירא מאביו יתר מאמו מפני שמלמדו תורה, לפיכך הקדים הקב"ה מורא האם למורא האב". קשר הפיתוי, דהיינו ההטבה והפינוק, יוצר יחס של רצון להתקרב מתוך הערכה והוקרה, וזהו הכבוד. קשר של מסירת התורה יוצר יחס של רוממות בין מקבל התורה למוסרה, וזהו המורא.

איסור הפגיעה באב ואם

בנוסף לכבוד ומורא התורה מצוה: "ומכה אביו ואמו מות יומת... ומקלל אביו ואמו מות יומת" (שמות כא, טו-יז, ובעניין איסור הקללה אף ויקרא כ, ט). מעבר לאיסור הכאה וקללה מובא בדברים כז, טז איסור כללי יותר "ארור מקלה אביו ואמו". וכך מסכם זאת הרמב"ם שם בסוף פרק ה:

ולא על ההכאה ועל הקללה בלבד הקפידה תורה, אלא אף על הביזיון, שכל המבזה אביו או אמו אפילו בדברים, אפילו ברמיזה, הרי זה בכלל ארור מפי הגבורה, שנאמר ארור מקלה אביו ואמו, והרי הוא אומר עין תלעג לאב ותבוז ליקהתה אם וכי, ויש לבית דין להכות על זה מכת מרדות, ולענוש כפי מה שיראו.

מתוך פסוקים אלו מתבארת חובת ההימנעות מהפגיעה בהורים. הרמב"ם מחלק בין איסור הפגיעה בהורים שלו מוקדש פרק ה, ובין מצות כבוד ומורא שלו מוקדש פרק ו.

יוצא אם כן שישנם שלושה גדרים בהם מחויבים הבן או הבת כלפי הוריהם, והם: כבוד, מורא ואיסור הפגיעה בהם. להלן נבחן את חובת הציות ביחס לכל אחד מגדרים אלו.

האם חובת כיבוד כוללת ציות?

הגמרא בתחילת מסכת יבמות בדף ה דנה בסוגיית 'עשה דוחה לא תעשה'. הגמרא סוברת שעשה אכן דוחה לא תעשה, ודנה בשאלה האם עשה דוחה אפילו לא תעשה שיש בו כרת. במהלך דיון זה מביאה הגמרא את הלימוד שכיבוד אב ואם לא דוחה שבת (לא תעשה שיש בו כרת), ומכך שהתורה צריכה ללמד זאת בפירוש מסיקה הגמרא שבאופן כללי עשה דוחה לא תעשה אף בכרת. בשלב זה מבינה הגמרא שמדובר על כיבוד אב ואם כשאמרו לו הוריו בשבת 'שחוט לי, בשל לי', ומיד דוחה הגמרא את הראיה ומבארת כי מדובר על לא תעשה של מחמר, שעליו אין כרת. לאור זאת אומרת הגמרא, שאם מדובר בלא תעשה של מחמר, ואין עשה של כיבוד אב ואם דוחה אותו, אזי ניתן לערער על כל יסוד הסוגיה, ולומר כי אין עשה דוחה לא תעשה. בסופה של הסוגיה עונה הגמרא, שאין ללמוד כלל את סוגיית עשה דוחה לא תעשה מכיבוד אב ואם, מכיוון שהעשה בכיבוד אב ואם הוא הכשר מצוה.

ונחלקו הראשונים מה כוונת הגמרא ב'הכשר מצוה'. תוספות בד"ה שכן מבאר את דברי הגמרא שכיבוד אב ואם הוא הכשר מצוה, ומביא את דברי ר"י ור"ח שאם אומר לו אביו לחמר בשבת, או לא להשיב אבידה בכדי להביא לו גוזלות, עצם הציות לחמר או להניח את האבידה אין בו משום מצוה, אלא רק הכשר מצוה. המצוה עצמה היא

רק הבאת הגזלות, דהיינו מאכילו. גם הרמב"ן הולך בדרך זו ומבאר:

וא"ת והלא מכיוון שאמר לו אביו חמר אחר בהמתך הוי כבודו? אין עיקר כיבוד אלא מה שאמרו בקידושין איזהו כיבוד מאכילו ומשקהו ומלבישו ומנעילו וכו' וכל דבר שיש לו הנאה בו. אבל אמר לו לעשות דבר שאין לו הנאה של כלום אין זה כיבוד שאמרה תורה. וכן מה שאמרו יכול אמר לו אביו להיטמא וכו' להביא פירות קאמר, אבל היטמא לחינם אין צריך לומר שלא ישמע לו.

ואף הריטב"א הולך בדרך זו ומבאר שעצם הציות אין בו משום כבוד², ואינו מחויב בר³. הרשב"א על הסוגיה ביבמות כותב: "אמר לו (אביו) לעשות דבר שאין לו בו הנאה של כלום, אין זה כבוד שנצטווה עליו, וכבוד כזה אין בו עשה של תורה שידחה אפילו לאו גרידא". פשט דברי הרשב"א נראים כדברי הרמב"ן והריטב"א שאין מצות כיבוד בציות, וכך מפורש בדבריו בב"מ לב, א ד"ה יכול, שכותב לגבי המקרה שאמר לו אביו אל תחזיר אבידה:

...פשיטא שלא ישמע לו, שהרי אין לאביו כבוד כשאינו מחזיר, וכיוון שכן ליכא עשה כלל דנדחי... וכן כתבתיה בריש פ"ק דיבמות בס"ד.

למרות שהשיטה הרווחת בראשונים היא שחובת ציות לא נכללת בגדר הכבוד להורים, ישנם שיטות שהבינו בחלק מהראשונים אחרת⁴. בניגוד להבנה שהבאנו

2 החזו"א מקשה על דברי הראשונים ביבמות כי אין חובה על הן לציית להוריו ואומר: "ומיהו קשה, דהא כתבו תוספות ל"א ע"ב ד"ה ר' טרפון בשם הירושלמי דרצונה זהו כיבוד". תוספות מביא את הירושלמי שמספר על ר' ישמעאל שכשהיה חוזר מבית המדרש אמו הייתה רוחצת את רגליו ושותה את המים בהם רחצה את רגליו, וכששמע ר' ישמעאל על הדבר סירב להמשיך בדבר. בעקבות זאת באה אמו לפני חכמים וקבלה על התנהגות בנה, ומחו בו חכמים. וכך מבאר זאת תוספות: "וצייו לו שיניחנה לעשות רצונה, ובעניין זה הוא כיבוד". אולי ניתן לענות על קושיה זו ולחלק בין המקרה של ר' ישמעאל לנידונו, במקרה של ר' ישמעאל תוספות מלמד אותנו כי מילוי רצון ההורה כלפי עצמו זהו כיבודו, אך לא ניתן להוכיח מכאן כי אף רצון ההורה כלפי אחרים, ובכללם בניו, יהיה מוגדר כחלק ממצות כיבוד.

3 הרב שאול ישראלי זצ"ל בעמוד הימני סימן כב מבין שהרמב"ם חולק על דברי ראשונים אלו וסובר כי בעצם הציות ישנה מצות כיבוד אב ואם. הרב ישראלי מביא את ההלכה ברמב"ם שם הל' יב: "מי שאמר לו אביו לעבור על דברי תורה, בין שאמר לו לעבור על מצות לא תעשה או לבטל מצות עשה, אפילו של דבריהם, הרי זה לא ישמע לו, שנאמר 'איש אמו ואביו תראו ואת שבתותי תשמורו', כולכם חייבים בכבודי", ומבאר הרב ישראלי שמדובר על מקרה בו ההורה מצוה על דבר שאין לו הנאה בו, ועצם הציות לדבריו הוא קיום מצות הכיבוד, אלא שלמדנו מהפסוק שיש לדחות את כיבוד אב ואם כאשר ציווי ההורה הוא לעבור על התורה. הרב ישראלי סובר שהשו"ע פוסק בענין זה כרמב"ם. וראה להלן שאין זו דעת ראשונים ואחרונים.

4 הב"י (יו"ד סי' שעו ד"ה כתב הכלבו וסי' תג ד"ה תניא) דן לגבי אמירת קדיש של הן על אמו כאשר

לעיל בשיטת הרשב"א, מדייק הגר"א בדברי הרשב"א ביבמות בהגהותיו לשו"ע יו"ד סוף סימן ר"מ: "וע"ש ברשב"א שמשמע מדבריו שדווקא לדחות לאו". מבין הגר"א ברשב"א שהציות להורים הוא חלק מהיחס עליו ציוותה התורה, אלא שאין כוחו כמו עיקר מצות העשה של כיבוד אב ואם (שבו יש לאב הנאה) לדחות לאו. ומבאר החזו"א את דברי הגר"א (סימן קמח על מסכת קידושין דף לב, א):

דמכל מקום הוא חיוב דאורייתא, שהרי רצון התורה בכיבוד אב ומוראו, אלא שעיקר העשה הוא בכיבוד של מאכילו ומשקהו, וכעין שכתבו תוס', שבועות כ"ב ע"ב ד"ה אהיתירא, בחצי שיעור⁵.

רש"י מבאר את הסוגיה ביבמות בדרך שונה משאר הראשונים. לשיטתו, הדחיה של הגמרא בסוף הסוגיה כי אין ללמוד מכיבוד אב ואם מכיון שזה הכשר מצוה, חוזרת למקרה בו אמר לו אביו בשבת 'שחוט לי, בשל לי', ולא למקרה שאמר לו לחמר אחר הבהמה. ומבין רש"י את דחיית הגמרא כי אין ללמוד מכאן לסוגיית עשה דוחה לא תעשה, מכיוון שעצם קיום מצות כיבוד אב ואם הוא חילול השבת של הבישול או השחיטה, ואילו הסוגיה דנה במקרים בהם ניתן לקיים את המצוה גם בלי לעבור על הלאו (כמו בסוגיית יבום של אחות אשתו, שאפשר לקיים את המצוה גם ע"י חליצה). לדעת רש"י הביטוי של הגמרא 'הכשר מצוה' אין כוונתו השלב המקדים למצוה, אלא מה שמכשיר ומקיים את המצוה, דהיינו הפעולה שעל ידה מתקיימת המצוה. מפשט דברי רש"י נראה כי אין הוא מבאר את דעתו בשאלה האם עצם הציות יש בו משום מצות כיבוד, אך הריטב"א בד"ה יכול כותב: "יכול אמר לו אביו היטמא או שאמר לו אל תחזיר - פירש רש"י ז"ל שאמר לו כן לבטלה ולא לשום דבר", לדעת הריטב"א שיטתו של רש"י היא שאף ציווי מאת אביו שאין בו שום תועלת לאביו יש בו משום מצות כיבוד. הערוך לנר על הסוגיה חולק על הריטב"א, ומבין כי רש"י סובר כמו שיטת הרמב"ן והריטב"א בעניין מצות כיבוד אב ואם.

אביו מתנגד לך, ומביא בשם המהר"ם מרוטנבורג שאסור ובשם התשב"ץ שמותר. אך אין לראות דבר זה כחובת ציות גרידא שנובעת משנאה חלילה שבין אביו לאמו, אלא ההקפדה של האב נובעת מכך שאמירת קדיש ע"י בנו מתפרשת כפגיעה אישית בו, כאילו בנו אומר עליו קדיש בחייו.

5 החזו"א בהסברו לרשב"א, מדמה את חובת הציות, שהיא הרמה הנמוכה של מצות העשה, לדין של חצי שיעור במצוות לא תעשה, שאף הוא אסור מן התורה. ומסביר החזו"א שרצון התורה לצוות אף על חצי שיעור, אלא שאין לחצי שיעור את כל תוקף המצוה, ומשמעות העניין, לפי התוספות בשבועות, שהכלל של 'מושבע ועומד מהר סיני' לענין שבועות לא נאמר לגבי חצי שיעור. ויש לומר את אותו עיקרון אף בחובת הציות להוריו - הקב"ה גילה לנו בתורה את רצונו לצוות על ציות להורים, אלא שאין לזה את כל התוקף של מצות עשה, ומשמעות העניין שציות כשלעצמו אינו דוחה לאו.

חובת המורא כלפי הורים

נמצאנו למדים כי שיטת רוב הראשונים היא כי הציות להורים אינו כלול במצות הכיבוד, אך כאן נדרשים אנו לצד השני של המטבע, והוא חוסר הציות להורים. מעבר לפן המעשי של חוסר הציות, ישנה משמעות רגשית ביחס שבין הבן להוריו כאשר הוא אינו מציית להם, והשאלה היא האם משמעות זו לא נמצאת בסתירה למורא אב ואם. יתכן לומר שהראשונים ביבמות דיברו באוקימתא מסוימת בה היה קיים רק על העניין העקרוני של הציות להורים, ולא היו מעורבות משמעויות נוספות שנבעו מחוסר הציות.

בעל ספר 'המקנה' קידושין לא, ב מקבל את דעת הראשונים שבמצות כיבוד לא כלולה חובת הציות, אך לדעתו אי הציות נכלל במצות מורא אב ואם, כחלק מהאיסור המובא בברייתא לסתור את דברי הוריו, וז"ל:

נראה שכל דבר שמצוה לו אביו, אף בדבר שאין לאביו שום הנאה ממנו, שאינו בכלל כיבוד, אפילו הכי אם אין לבן שום הפסד ממנו זהו בכלל מורא, שאם לא ישמע לו הוי כסותר את דבריו⁶.

'המקנה' מסייג את חובת הציות למקרה בו אין לבן שום הפסד במילוי מצות הוריו. בהמשך דבריו הוא כותב שחובת הציות אף אינה קיימת במקרה בו היא גורמת לבן לביטול מלאכה, דהיינו הפסד של רווח פוטנציאלי, ולא דוקא במקרה של הפסד אמיתי:

דצריך לבטל בשביל אביו... ואפילו הכי אינו אלא בדבר שיש הנאה לאביו מזה, אבל אם אמר לו סתם שיבטל ממלאכה אין צריך לשמוע לו.

נראה שלדעתו אם קיימת סיבה חיצונית משמעותית, שאינה קשורה ביחסים בין הבן להוריו, הגורמת לבן לא לציית להוריו, כגון הפסד או מניעת רווח, אין לראות בחוסר הציות פגיעה במצות מורא אב ואם, ואין זה כלול בציווי. לאור זאת, בנידון השאלה בה אנו עוסקים, שעומדת על הפרק שגרת חיים או דרך חיים מסוימת של הבן שאליה ההורים מתנגדים, נראה כי דבר זה שווה לפחות לביטול מלאכה ומניעת רווח, ואין כאן חובת ציות להורים.

הרב יעקב אריאל שליט"א כתב (שו"ת באהלה של תורה ח"א סי' י) בעניין בן המשרת בצה"ל ורוצה לצאת לקצונה בניגוד לרצון הוריו, כי מצד מצות מורא אב

6 ניתן להקשות על דעת המקנה מרש"י על התורה ויקרא יט, לב המביא את דברי התו"כ על הפסוק והדרת פני זקן "איזהו הידור? לא ישב במקומו, ולא ידבר במקומו, ולא יסתור את דבריו", הנה לנו שגם כלפי הזקן מחייבת התורה לא לסתור את דבריו, ואין חובה שלא לעבור על דבריו. ואולי יש לחלק בין היקף האיסור לסתור דברי הורים לאיסור לסתור דברי זקן.

ואם על הבן לציית להוריו (על פי המקנה), אלא שכאשר חוסר הציות נובע מתוך מעשה שיש להגדירו לשם שמים (ואף מנהג חסידות): "אין הוא עושה זאת מתוך זלזול באביו, אלא מתוך רצון לעשות את רצון אביו שבשמים, שגם אביו חייב בכבודו, ולכן אין בכך משום ביטול מצוות מורא". אך לענ"ד דברי המקנה מרחיבים יותר, כי הוא מגדיר שאי הציות הוא פגיעה במורה אב ואם "אם אין לבן שום הפסד ממנו", ולא נזכר בדבריו שמדובר דווקא בעניין שהוא לשם שמים ולא הסברה שגם אביו חייב בכבוד שמים, ולכן אף מעשים שאינם לשם שמים ניתן לראותם כאינם פוגעים במורא אב ואם.

בעניין האיסור לסתור את דברי ההורים, שעליו מבסס המקנה את חובת הציות ההורים, ישנה מחלוקת באחרונים. הב"י בסימן רמ על סע' ב כותב:

כתב הרמב"ם בפרק חמישי מהלכות תלמוד תורה הלכה ו' גבי רבו 'לא ישב במקומו ולא יכריע דבריו בפניו', משמע דשלא בפניו שרי ברבו, וכל שכן באביו.

ונחלקו האחרונים האם גם לגבי האיסור לסתור את דבריו מדובר דווקא בפניו. הש"ך שם ס"ק ב כותב שאסור לסתור את דבריו אף שלא בפניו, ולעומתו הט"ז בס"ק ג והגר"א בס"ק ג מכריעים שאף האיסור לסתור את דבריו הוא רק בפניו. נראה שמחלוקתם היא האם האיסור הוא בעצם הסתירה, או שדווקא המעמד שבו הבן יוצא נגד הוריו בפניהם מתוך סברה שהם טועים זו היא הפגיעה במורא אב ואם. יוצא אם כן ששיטת המקנה בהכרח תסבור שאף שלא בפני הוריו יש איסור לסתור את דבריהם, וכשיטת הש"ך.⁷

האיסור לצער את אביו ואת אמו

לאחר שדנו בכבוד ובמורא יש לדון מה הדין לגבי הפגיעה בהורים, האם עצם העניין שהבן או הבת גרמו להוריהם צער בכך שלא צייתו להוראתם, ע"י דאגה שגרמו להם או כל צער אחר שנגזר מכך, יש בו משום ביטול מצות התורה? מצאנו במספר מקומות בהלכה כי החובה על הבן והבת להימנע מלצער את הוריהם חמורה יותר מאשר חובת הכיבוד כשלעצמה. הגמרא בקידושין לא, א כותבת:

בעו מינה מרב עולא: עד היכן כיבוד אב ואם? אמר להם צאו וראו מה עשה גוי אחד באשקלון, ודמא בן נתניה שמו, פעם אחת בקשו חכמים

7 מסקנה זו היא בניגוד לדעתו של רע"א בתשובה סי' סח שמחלק בין האיסור לסתור את דבריו לבין ציות, וכותב שאף למי שאומר שהאיסור לסתור את דבריו הוא רק בפניו, האיסור לעבור על צוואת אביו שנובע מחובת מורא אב ואם חל אף שלא בפניו, עיי"ש. וצ"ע.

פרקמטיה בשישים ריבוא שכר, והיה מפתח מונח תחת מראשותיו של אביו, ולא ציערו.

ומעיר הר"ן (יג, א בדפי הר"ף ד"ה לא) שעל אף שמדובר בהפסד ממון אסור לבן לצער את אביו.

וכ"כ הרמב"ם שם פרק ו הל' ז:

עד היכן כיבוד אב ואם? אפילו נטלו כיס של זהובים שלו והשליכוהו לפני לים לא יכלים אותם ולא יצעק בפניהם ולא יכעוס כנגדם, אלא יקבל גזירת הכתוב וישתוק.

ומבארים הכס"מ והרדב"ז שם כי הרמב"ם פוסק שיש לכבד את הוריו אפילו על חשבון ממנו שהולך לאיבוד מכיוון שמדובר על ציעורם, ועליו לאבד אפילו כל ממון שבעולם ובלבד שלא יצער את אביו.

אך יתכן שהצער שהבן מצווה להימנע ממנו הוא מעשה של פגיעה בהוריו, כגון להעיר אותם משנתם או להכלים אותם, אך אם הבן עושה מעשה שאין בו משום מעשה של פגיעה, אלא שהוריו מתעקשים שיעשה משהו אחר ממה שברצונו לעשות, ולכן הם מצטערים ממעשיו, יש לראות זאת כצער שההורה מסב לעצמו, כמו הדין בסוגיה בסוכה כה, בשאבל חייב בסוכה ואין לו פטור של מצטער שפטור מן הסוכה כי "איהו הוא דקא מצער נפשיה, איבעי ליה ליתובי דעתיה", וכן בב"ק צא, א כשאדם הזיק את חברו ע"י שהבעית אותו פטור מדיני אדם מכיוון שהנחבל הבעית את עצמו⁸ מהר"י איסרלין דן בתרומת הדשן סי' מ בשאלה האם לבן מותר לצאת ממדינתו ללמוד תורה אצל רב שהוא בוטח שיראה סימן ברכה בלימודו לפניו, אך אביו מוחה בו מפני שהוא דואג לו, כי במדינה היא רגילים להלל עלילות שווא על היהודים ולהענישם בלא צדק, וכך מובאים דברי האב בלשון השאלה: "בני, אם תלך לאותה מדינה שהרב שם תצערני עד מאוד, כי אדאג עליך תמיד". וכך כותב תרוה"ד:

ואין נראה לחלק בין כיבוד אב ואם לבין מה שאביו מיחה בידו ושמצערו במה שעובר על צוואתו, דהא תרוייהו מצות עשה שוה ניהו, כבודו ומוראו.

תרוה"ד מחדש שמה שהבן אינו מציית לדברי אביו מוגדר כמעשה של צער כלפי אביו, וכן שמעשה צער זה מוגדר כחלק ממצות מורא אביו ואמו. להלכה פוסק

8 הרמב"ן בספר המצות (שורש ב) בביאורו לחיוב כבוד אחיו הגדול מפרט את עניין הצער לאביו כאשר לא ינהגו כבוד בבנו הגדול, וכותב: "לפי שהוא גנאי להם שיתבזו תולדותם, והם מצטערים בזה הרבה, ומנהג כל האנשים לייסר בניהם לנהוג כבוד בגדוליהם", מבואר ברמב"ן שהצער במקרה זה אינו בדרך עקיפה של גרמא, אלא יש לראות את הפגיעה כפגיעה ישירה בכבוד אביו ודומה הדבר כמו שמבזה את אביו עצמו.

תורה"ד להתיר מצד מעלת מצות לימוד תורה, אך ניתן להבין מדבריו שאף על הצער המוסב להורים מאי הציות לדבריהם מצווים הבנים. אמנם מפשט דברי הראשונים ביבמות הנ"ל, שאין מצווה בציות להורים, נראה שלא כדברי תורה"ד, אך תירץ זאת החזו"א וכתב:

ומיהו דברי תוספות והרשב"א (כוונתו לדעות הראשונים שהבאנו לעיל, כי אין חובת הציות נכללת במצות הבן כלפי הוריו) הוא בדבר שאין לאב רצון כלל במעשה שמצווהו, אבל בדבר שחפץ באמת, כמו נידון מהרי"ק (כוונתו למקרה בו האב מוחה ביד בנו מלישא אשה בה הבן חפץ, ראה להלן) לא שמענו שיהא רשאי לצער.

לדעת החזו"א כל מה שכתבו הראשונים שאין חובה לבן לציית לאביו הוא דווקא כאשר מדובר בציות גרידא מצד מעמד הבן מול הוריו, אבל אם מדובר במקרה בו חוסר הציות יגרום לצער להורה, וזאת כאשר הוראת ההורה נבעה מתוך רצון אמיתי של ההורה שהבן ינהג לפי מה שנראה להורה ראוי, הרי שהבן מחויב לציית להוריו כחלק מהאיסור הקיים שלא לצער את הוריו.

תחומים בהם על ההורים לקבל את רצון ילדיהם

לאחר שראינו את חובת הציות ביחס לכיבוד ולמורא ואת האיסור לפגוע בהורים, יש לשאול האם ישנם תחומים בהם נאמר כי על ההורה לקבל את החלטת בניו ואין על הבנים חובת ציות להוריהם?

המהרי"ק בתשובה קסו, דן באב המוחה ביד בנו מלישא אשה אשר יחפוץ בה הבן. המהרי"ק אומר שאין לבן לשמוע בקול אביו:

עד כאן לא מיפלגי אם משל אב אם משל בן אלא בדבר דשייך האב בגווה פרנסת האב שצורך גוף האב וקיומו, אבל במילתא שלא שייך בגווה כי הכא, פשיטא דאין כח לאב למחות בבן, לא משום כבוד ולא משום מורא. דלא שייך כבוד אלא כגון מאכילו משקהו מלבישו מנעילו וכו', מורא לא ישב במקומו ולא סותר את דבריו וכו' וכן כיוצא בזה דשייך לאב, אבל במילתא דלא שייך האב בגווה פשיטא דאין כח האב למחות ביד בנו.

החזו"א מבאר את דעת המהרי"ק:

ועיקר טעמו של המהרי"ק, שהאב צריך לבטל רצונו מפני רצון בנו בכי האי גוונא, ואין הבן חייב בכיבוד זה כמו שאינו חייב ליתן מתנות לאביו מפני שהאב חומד חפציו.

משמע מהסבר החזו"א במהרי"ק, כי למרות שאי הציות של הבן להוריו מסב להם

צער, אין זה כלול במחוייבות הבן להוריו, מכיון שזהו תחום בו על האב לבטל את רצונו מפני רצון בנו.

הרב אברהם קורצווייל⁹ מדייק בלשון המהרי"ק שמדובר באשה ההוגנת לו, ושלגבי אשה שאינה הוגנת לו על הבן לשמוע לאביו מדין מורא. מכאן הוא מסיק שאין ללמוד באופן כללי מתשובת המהרי"ק שאין לשמוע כלל להורים בענייני נישואים, ויש לדון בכל מקרה לגופו לפי היחס לעבודת השם ושמירת המצוות שבדבר. אולם לענ"ד אין לדייק מכך שהמהרי"ק מדבר דווקא באשה ההוגנת לו ושבמקרים אחרים אסור לבן להמרות את פי אביו כדברי הרב קורצווייל, מכיוון שהמהרי"ק כותב 'אישה ההוגנת לו' כאשר הוא מביא מספר טעמים מדוע שלא ישמע הבן בקול אביו ובאחד הטעמים מפליג המהרי"ק ואומר שיתכן ואם הבן ישמע בקול אביו: "דקרוב הדבר בעיניי להיות כמצוה לעבור על דברי תורה", וזאת משום שמצוה על אדם לשאת אישה המוצאת חן בעיניו ולא לוותר עליה משום מצות הוריו, ובהקשר לטעם זה ברור שמדובר דווקא באשה ההוגנת לו. אך אין המהרי"ק תולה את מכלול דבריו בתנאי שמדובר דווקא באישה ההוגנת לו.

גם מהחזו"א הנ"ל נראה שלא כדברי הרב קורצווייל, מפני שהוא כתב 'שאינן הבן מחוייב ליתן לו מתנות', ומשמע שאין מדובר דווקא על תחום של מצוות ועבודת ה' שאין הבן כפוף לדרישות אביו, אלא אף על תחום החולין. ולכן לענייננו כשמדובר על שגרת החיים של הבנים ומשפחותיהם יש לומר שזה כלול בדברים 'שהאב צריך לבטל רצונו מפני רצון בנו'¹⁰.

הרמ"א ביו"ד סימן רמ סע' כה פוסק להלכה כמהרי"ק הנ"ל, שאם האב מוחה בבן לישא איזו אשה שיחפוץ בה אין צריך לשמוע לו. בדרכי משה הוא כתב ביתר הרחבה:

בתשובת מהרי"ק שורש קס"ו כתב דאין כח ביד האב למחות ביד בנו מלישא אשה אשר יחפוץ בה הבן, דהוי ליה כמצוה לעבור על דברי תורה, דמצוה שיקח איש אשה אשר יחפוץ בה, והאריך שם בראיות. עוד שם דאין חייב לכבדו אלא בדברים ששייכים לאב, כגון מאכילו ומשקהו, אבל במילתא דלא שייך האב בגוויה פשיטא דאין כח ביד האב למחות בבנו. עכ"ל. ועיי"ש שהאריך עוד שם.

ונחלקו האחרונים האם העיקר לדעת הרמ"א כטעם הראשון שמביא בדרכי משה,

9 דבריו הובאו בקובץ 'אלו דברים שיש להם שיעור', מכון צומ"ת, אלון שבות תשס"ה, עמ' 109.
10 מדברי תרוה"ד אולי משמע שלא כסברה זו, מכיוון שההחלטה היכן ללמוד תורה, גם ללא חומרת מצות לימוד תורה, יש לראותה כדברים ששייכים לתחומו של הבן. אך אולי להלכה אין לדייק זאת מדברי תרוה"ד, מכיוון שבסופו של דבר פסק להיתר, ויתכן שחשיבות לימוד התורה רק חזי לאיצטרופי.

שמותר לבן להמרות את פי אביו רק כאשר אומר לו לעבור על דברי תורה, או כטעם השני. המקנה שהבאנו לעיל מבין שהעיקר כטעם הראשון, ולכן במקרה בו לא מדובר שאביו מצוה עליו לעבור על דברי תורה ישנה חובת ציות:

ועיין ביו"ד סוף סימן ר"מ בהג"ה אם האב מוחה בכן לישא איזו אשה שיחפוץ בה הבן אין צריך לשמוע לו עיי"ש, משמע דלדברים אחרים אעפ"י שאין לאב הנאה הימנו צריך לשמוע לו¹¹.

לעומתו הגר"א מביא בהגהותיו לשו"ע את המקור לפסק הרמ"א מדברי הראשונים ביבמות המתאימים לטעם השני שהביא הדרכי משה.

סיכום

היחס להורים עליו מצוה התורה מורכב משלושה גדרים: א. כבוד שמשמעו הרצון לשמש את הוריו מתוך הוקרה והערכה. ב. מורא שמשמעו יראת הרוממות כלפיהם. ג. איסור הפגיעה בהם, שכולל את איסור ביזוץ, קללתם והכאתם. רוב הראשונים כותבים שכיבוד אב ואם כולל רק את סיפוק צורכיהם, ולא את הציות להם. המקנה כותב שחובת הציות נכללת בציווי המורא שלא לסתור את דבריו, ולדעתו חיוב זה חל רק כאשר אין סיבה חיצונית משמעותית בגינה אין הבן מציית להוריו. בנוסף, נחלקו האחרונים האם האיסור לסתור את דבריו הוא דווקא בפניו או אף שלא בפניו.

החזו"א מעלה סברה שבמקרה בו ההורה רוצה מאוד שבנו יעשה מעשה מסוים, ויגרם להורה צער אם הבן לא ישמע בקולו, חובה על הבן לציית להוריו כיוון שנאסר עליו לצערם. המהר"ק סובר שבתחומים בהם אין שייכות להורה מצד עצמו התורה לא מצוה על הבן לשמוע בקול הוריו אף אם יצערם בכך, וכך משמע בפשטות מפסק הרמ"א.

מכל האמור לעיל נראה כי לגבי נושאים אשר קשורים להחלטות אישיות של הבן או הבת, לאורח חיים ולשגרת החיים שלהם, אין עליהם חובה לציית להוריהם.

11 ועיין לעיל בדברי המקנה שביארנו שהוא מגביל את חובת הציות למקרים בהם לא קיימת סיבה חיצונית משמעותית, שאינה קשורה ביחסים בין הבן להוריו, הגורמת לבן לא לציית להוריו.

